

УДК 159.923

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
01033 Київ, вул. Паньківська, 2; тел. (044) 2883320

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор
Інституту психології
ім. Г.С. Костюка
НАПН України
акад. Максименко С.Д.

З В І Т

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
«Самопроекування особистості у дискурсивному просторі»
(заключний)

Керівник НДР

зав. лабораторії когнітивної психології
доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України

Чепелєва Н.В.

Київ – 2016

Результати цієї роботи розглянуто Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, протокол № 12 від 26.12.2016

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ:

Керівник НДР зав. лабораторії когнітивної психології, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор	Н.В. Чепелєва, (вступ, висновки, розділи 1.1.; 2.1; 2.2)
Головний науковий співробітник член-кор. НАПН України, докт. психол. наук, професор	Смульсон М.Л., (розділи 1.2.; 2.7)
Провідний науковий співробітник, канд. філол. наук	Зарецька О.О., (розділ 2.6)
Провідний науковий співробітник, канд. філос. наук	Лебединська І.В. (розділи 1.3; 1.4)
Старший науковий співробітник, канд. психол. наук	Шиловська О.М. (розділи 2.3; 2.4)
Старший науковий співробітник, докт. психол. наук	Гуцол С.Ю. (розділи 1.5; 3.2.)
Старший науковий співробітник канд. психол. наук	Зазимко О.В. (розділ 2.5.)
Науковий співробітник	Березко І.В. (розділ 3.1.)
Науковий співробітник	Гудінова І.Л. (розділ 3.3)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 36 с.

Об'єкт дослідження – процес самопроектування особистості.

Предмет дослідження: особливості самопроектування особистості у дискурсивному соціальному та індивідуальному просторах.

Мета дослідження: визначити психологічні закономірності та детермінанти процесу самопроектування особистості у дискурсивному соціальному та індивідуальному просторах.

Методи дослідження – аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і експериментальних даних, методи наративної психології, анкетування, інтерв'ю, психосемантичні методи, структурно-смысловий аналіз тексту, психологічний тренінг, методи психологічної корекції, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Визначено психологічні закономірності і механізми самопроектування особистості у контексті психологічної герменевтики та їх вплив на розвиток особистості залежно від вікових і соціокультурних чинників. З'ясовано зв'язок самопроектування та розвитку особистості, схарактеризовано його особливості на різних вікових етапах – у молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці, дано характеристику дискурсивних практик самопроектування дорослих та людей похилого віку. Схарактеризовано особливості самопроектування у кризових обставинах, пов'язаних із складними соматичними хворобами, у лімінальні періоди життя студентської молоді а також користувачів Інтернету.

Дослідження призначене для фахівців у галузі когнітивної психології та психології особистості, психологів, педагогів, розробників технологій розвитку та саморозвитку особистості, а також для підготовки студентів – майбутніх психологів та педагогів.

Результати НДР упроваджені у Національному педагогічному університетом імені М.П. Драгоманова; Київському національному торговельно-економічному університеті; Київському університеті імені Бориса Грінченка; Національному технічному університеті „Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; низці загальноосвітніх середніх шкіл м. Києва; управлінні освіти Броварської міської ради Київської області; Центрі практичної психології Деснянського районну ті Києва.

Прогнози припущення щодо розвитку об'єкта дослідження – розробка психологічно обґрунтованих дискурсивних технологій самопроектування особистості на різних вікових етапах розвитку.

ГЕРМЕНЕВТИКА, САМОПРОЕКТУВАННЯ, ДИСКУРСИВНИЙ ПРОСТІР, ОСОБИСТІТЬ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, НАРАТИВ, РОЗУМІННЯ.

Умови одержання звіту: За договором, 01171. Київ – 171, вул. Горького 180 УкрІНТЕІ.

ЗМІСТ

I. Вступ.....	5
II. Основна частина.....	7
1. Теоретико-методологічні засади самопроєктування особистості.....	7
1.1. Самопроєктування особистості у контексті постнекласичної психології.....	7
1.2. Місце самопроєктування у проєктній парадигмі.....	9
1.3. Шляхи становлення дискурсу самопроєктування.....	11
1.4. Метафора «автор» як конструкт дискурсу самопроєктування....	12
1.5. Проблематизація міфу як чинника самопроєктування особистості.....	13
2. Самопроєктування і розвиток особистості.....	16
2.1. Спрямованість особистості на власний розвиток як підґрунтя самопроєктування.....	16
2.2. Дискурсивні практики самопроєктування особистості.....	18
2.3. Розвиток здатності до самопроєктування у дітей молодшого шкільного віку.....	20
2.4. Сензитивність підліткового віку до самопроєктування.....	21
2.5. Самопроєктування особистості в юнацькому віці.....	22
2.6. Дискурсивні практики самопроєктування дорослих.....	24
2.7. Самопроєктування особистості людей похилого віку.....	26
3. Соціокультурні передумови самопроєктування особистості.....	28
3.1. Кризові обставини, пов'язані із складними соматичними хворобами.....	28
3.2. Самопроєктування у лімінальні періоди життя студентської молоді.....	30
3.3. Блогосфера як засіб актуалізації ресурсів самопроєктування.....	32
ВИСНОВКИ.....	34

I. ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема особистості є центральною для психологічної науки, оскільки саме особистість є основою для розуміння будь-яких психічних явищ. Не менш значущою є й проблема розвитку особистості, ключовими передумовами якого є оволодіння власною поведінкою, формування системи внутрішньої регуляції діяльності, яка забезпечує здатність людини до саморозвитку та самореалізації, що у свою чергу, є необхідною передумовою успішної адаптації до мінливих умов ринку праці, цивілізаційних та культурних вимог суспільства. Особливо актуальною ця проблема є у сучасних соціокультурних умовах, коли все гострішою постає соціальна потреба в особистостях, що відповідають вимогам інформаційного суспільства, які, насамперед, передбачають здатність до особистісного саморозвитку, індивідуальну відповідальність за власні вчинки та долю суспільства у цілому.

Актуальність дослідження зумовлена й сучасним станом розвитку науки, пов'язаним із переходом її на постнекласичний етап розвитку. Це стосується й психології, у межах якої особистість все частіше розглядається як творець власної долі, автор власного життя, активний самодетермінований суб'єкт, здатний до саморозвитку, самотворення, самоактуалізації. Постнекласичний методологічний підхід передбачає також активне включення до розгляду та дослідження особистості соціально-історичного і культурного контексту.

Невирішеність актуальних проблем психологічної герменевтики, пов'язаних насамперед із впливом процесів розуміння та інтерпретації життєвого досвіду на самотворення, самоконституювання та самопроектування особистості і зумовили необхідність дослідження вказаної проблематики.

Основна ідея дослідження. Осмислення соціокультурного та індивідуального досвіду і його втілення у дискурсивній формі є основою для вибудовування власного особистісного проекту, що, у свою чергу, є підґрунтям для формування життєвої стратегії, життєвого проекту особистості та його втілення у різних формах життєвих практик.

Об'єкт дослідження: Процес самопроектування особистості.

Предмет дослідження: Особливості самопроектування особистості у дискурсивному соціальному та індивідуальному просторах.

Мета дослідження: Визначити психологічні закономірності та детермінанти процесу самопроектування особистості у дискурсивному соціальному та індивідуальному просторах.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретико методологічний аналіз проблеми самопроектування особистості у контексті психологічної герменевтики та дискурсивної психології.

2. Визначити провідні соціокультурні чинники дискурсивного самопроектування особистості.

3. Дослідити самопроектування як тип культурної практики.
4. Визначити основні дискурсивні форми втілення особистісного проекту.
5. З'ясувати вплив процесів розуміння та інтерпретації соціокультурного та індивідуального досвіду людини на її самопроектування у дискурсивному просторі.
6. Визначити дискурсивні засоби фіксації життєвого досвіду та їх значимість для самопроектування особистості.
7. З'ясувати специфіку дискурсивних практик самопроектування залежно від віку та соціального стану особистості.

Методи дослідження: теоретичний аналіз проблеми, методи дискурсивної психології, анкетування, інтерв'ю, психосемантичні методи, структурно-смісловий аналіз дискурсу, психологічний тренінг, методи психологічної корекції.

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Самопроектування особистості у контексті постнекласичної психології

Самопроектування у межах постнекласичного методологічного підходу тлумачиться як здатність особистості діяти, виходячи із власного задуму, проекту відносно свого майбутнього (життєвий проект) та власної особистості (особистісний проект), що є однією із провідних детермінант здійснення життєвих планів та намірів. Воно базується на інтерпретації та осмисленні попереднього особистого і соціокультурного досвіду шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та створенні власного смислового простору, що є вагомим чинником розвитку особистості. По суті – це створення нового контексту життя, що задає нові вектори особистісного розвитку, які базуються на відкритості новому досвіду.

Мета самопроектування – сформувати особистісний проект розвитку, що передбачає створення життєвої стратегії, програми, обрання життєвої перспективи, а також засвоєння способів забезпечення особистісного зростання та втілення їх як в особистісному проекті, так і в проекті власного життя. Ідеальний проект бажаного розвитку будується самою особистістю на основі власного життєвого та узагальненого соціокультурного досвіду. Він є базисним центром смислоутворення, що дозволяє вибудувати життєві стратегії та сформувати плани перспективи і програми особистісного розвитку та втілити їх у життєвих практиках.

Самопроектування передбачає наявність у внутрішньому плані свідомості певного дискурсивного поля, яке постійно поповнюється за рахунок набутого досвіду й узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів, намірів людини. При цьому людина спирається й на соціокультурні концепти, які організують її особистісний досвід.

Особистісний проект передбачає: 1) створення «задуму себе», тобто конструювання Я-можливого, або Я-бажаного, або ж Я-ідеального; 2) створення схеми або сюжету подальшого життя і себе у ньому; 3) реалізацію цього задуму шляхом вибудовування бажаної, передбачуваної ідеальної історії власного життя або плану, за яким втілюватиметься задум, а також конструювання власної ідентичності, адекватної власному задуму. Проект базується на соціокультурних зразках, а також на наявній в особистості концепції себе і свого життя, яка, з одного боку, задає зміст проекту, з іншого – вибудовує обмеження задуму та можливостей його реалізації.

При цьому можна визначити основні етапи особистісного самопроектування:

- 1) вибудовування протопроєкту як задуму себе бажаного на основі осмислення особистого досвіду та вимог соціуму;
- 2) створення проекту-орієнтиру, що здійснюється завдяки аналізу варіантів себе бажаного та відкиданню альтернативних проєктів;
- 3) проектування подій, які сприятимуть реалізації власного задуму (подієвий проєкт);
- 4) вибудовування сюжету майбутнього життя, який сприятиме реалізації особистого задуму (життєвий проєкт);
- 5) створення проекту реалізації життєвого проєкту на основі особистісних трансформацій залежно від внутрішніх та зовнішніх смислових реалій (проєкт зміни особистісних характеристик).

Одним із провідних шляхів розвитку особистості є занурення її у дискурсивний культурний простір. Саме тексти культури є тим семіотичним ресурсом, засобом саморозуміння, що дозволяє особистості осмислити свій життєвий досвід, надаючи їй культурні зразки, норми розуміння та інтерпретації себе і власного життя. У результаті осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення у текстах культури, людина вибудовує власний особистісний текст (Я-текст), який створює своєрідну культурну канву розвитку, що є базою для розуміння світу, осмислення власного призначення, створення проєкту власного життєвого шляху.

Провідними дискурсивними формами, в яких може втілюватися проєкт «Я», є наративи, міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні «версії себе потенційного», програмуючи таким чином власний особистісний розвиток. При цьому, створюючи власний особистісний та життєвий проєкти, людина ставить перед собою «завдання на смисл», у процесі розв'язання якого створює власну ментальну модель світу і самої себе, вибудовує власні життєві стратегії.

Основними шляхами особистісного само проектування є:

- Інтерпретація та реінтерпретація особистого і соціокультурного досвіду.
- Побудова власної символіки, яка дозволяє створити особистісний концепт, міф, проєкт тощо.
- Створення власної життєвої історії на основі побудови життєвих нарративів та концепцій власного буття.
- Тезаурусний досвід осягнення життя, який передбачає побудову смислових класів подій, на основі яких створюється концепція власного життя та засоби її втілення у життєвих практиках.
- вибудовування власного особистісного та життєвого проєктів як основи подальшого розвитку.

Таким чином, розвиток особистості у межах постнекласичного герменевтичного підходу передбачає формування здатності до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння переосмислювати, трансформувати власний життєвий досвід залежно від

мінливих зовнішніх обставин, а також життєвих планів, завдань та перспектив особистості. Велику роль у цьому процесі відіграють дискурсивні практики, які дають можливість людині вибудувувати власну психічну реальність, власний життєвий проект залежно від соціокультурного та особистісного контексту.

1.2. Місце самопроекування у проектній парадигмі

Концепт самопроекування (особистості) є дериватом більш широкого поняття проектування, і тому логічно його розглянути саме в такому ключі, порівнявши спільні і відмінні аспекти відповідних діяльностей і визначивши місце самопроекування у проектній парадигмі, інакше кажучи, серед досліджень, присвячених проектуванню як сучасному соціокультурному феномену, і відповідних практик.

Поняття проект і проектування займають важливе місце в соціокультурному дискурсі кінця минулого – початку нинішнього сторіччя і широко обговорюються в філософії, соціології, культурології, психології цього періоду. Підхід до проектування як до специфічної діяльності започаткований Г.П.Щедровицьким і надалі розглядався у багатьох працях його учнів і послідовників. Основним у проектній парадигмі є втілення, вживлення ідеї проектування у масові та повсюдні практики.

Принциповими для аналізу самопроекування є доведені М.Г. Алексєєвим зв'язок проекту з майбутнім, причому з ідеальним майбутнім, з одного боку, і характеристика проектування як промислення, тобто мисленнєвої діяльності, з іншого.

Інші автори, зокрема, О.І.Генісаретський, указують на самостійність (тобто специфічність) діяльності проектування, її цілеспрямованість та заданість певних властивостей. Важливими є також питання про документовану розробку проекту, обґрунтування, оцінку та узгодження і, нарешті, реалізацію проекту, а також про проектування як соціокультурний механізм.

Проектування розглядається як специфічна діяльність, яка, з одного боку, відрізняється й від наукової, й від виробничої діяльності, а з іншого, має з ними спільні риси. Так, проектування, як і наука, має свою методологію, а спільним з виробничою діяльністю є те, що проектування має свою технологію. Проте, на відміну від виробничої діяльності, продукти проектування - проекти мають самостійну цінність, навіть в тому випадку, якщо вони не реалізовані. Це теж єднає проектування з наукою. Однак на відміну від науки проектування не використовує категорії "істинно" чи "хибно". Воно оперує категоріями "ефективно" - "неефективно", і це єднає його з виробничою діяльністю. У підході Ю.І.Машбиця принциповими моментами є проблематика методології і технології проектування, самостійної цінності нереалізованих проектів, а також оцінні категорії проектування "ефективно" - "неефективно".

У виділених методологічних і технологічних координатах проектної парадигми проаналізовано концепт самопроекування. Безумовною

спільною характеристикою проектування і самопроектування є рефлексія як метакогнітивний процес, який, за нашим підходом до інтелекту, визначає відповідну діяльність як інтелектуальну. Будь-яке проектування і, зокрема, самопроектування, є неможливим без постановки проблеми, мисленнєвої діяльності проектувальника та його розвиненої уяви (адже йдеться про ще неіснуючі об'єкти, події та ін.), без вербалізованих та невербалізованих («чистих») рефлексивних процесів, тобто без діяльності інтелектуальної. У той же час слід зазначити, що указаний у схемі мислєдіяльності Г.П. Щедровицького акцент на колективно-груповому мислєдіянні та мислє-комунікації є поки що мало прийнятним для самопроектування, адже тут йдеться про проекти і рішення особистості, які вона розробляє і приймає сама і для себе. З іншого боку, розробляючи методологію і технологію самопроектування, слід подумати про діалог, мислє-комунікацію суб'єкта з соціумом і культурою, без чого особистісний проект «випадатиме» з відповідної соціокультурної традиції, і добре, якщо у бік її збагачення та розвитку, а не навпаки.

У той же час у самопроектуванні знімається відома проблема взаємодії проектувальника і реалізатора проекту, тобто спеціальної людини, яка проект впроваджує, не завжди до кінця розуміючи його суть, складні і нетривіальні моменти тощо. Безумовно адекватними для самопроектування технологіями слід визнати культуру рефлексії, пов'язану з уявленням про рефлексивний вихід, який передбачає побудову більш широкого контексту аналізу проблем, розширення звичних і завужених рамок, а також постановку рефлексивної задачі і перенесення рефлексивних процесів на управління та самоорганізацію (у нашому випадку – на самоуправління, самоорганізацію і саморозвиток). Рефлексивний аналіз є необхідним також і для «документованої розробки проекту» (Генісаретський), яка щодо особистісного проекту, на думку Н.В.Чепелевої, виступає у формі тексту – наративу.

Отже, сучасна проектна парадигма характеризується втіленням, вживленням ідеї проектування у масові та повсюдні практики. Методологічні і технологічні координати проектної парадигми пов'язують проект з майбутнім, описом у проекті ще не існуючих об'єктів, принциповою реалізованістю проекту та його нормативністю, тлумаченням проекту як практичної моделі. Етапами розробки проекту є постановка проблеми проектування, документована розробка проекту, обґрунтування, оцінка та узгодження, а також реалізація проекту.

Самопроектування, так само як і проектування, тлумачиться як самостійна і специфічна цілеспрямована діяльність, яка має всі ознаки інтелектуальної (починається з постановки проблеми, включає мислення та уяву та метакогнітивні рефлексивні процеси). Самопроектування є безперервним процесом, який забезпечує перманентний саморозвиток особистості. У процесі самопроектування усвідомлено розділяються продукт діяльності проектування і проектування процесу одержання цього продукту.

Найбільш суперечливим моментом у порівнянні проектування і самопроектування є груповий (спільно-розподілений) характер діяльності проектування у сучасній проектній парадигмі і принципово особистісний характер самопроектування і саморозвитку.

1.3. Шляхи становлення дискурсу самопроектування

Одним із шляхів становлення особистісного самопроектування як типу культурної практики є шлях типізації смислових зв'язків між релевантними подіями відповідного типу досвіду. Ядром сталої типіки досвіду самопроектування як типу культурної практики вважається доксихний досвід або габітуальні схеми інтерпретації, що функціонують як латентний рівень дискурсу самопроектування та утворюють дорефлексивну світоглядну систему.

Функціонує габітус як доособистісна структура, стійка або «зупинена» інтенціональність. Інкорпорований в інтенціональне життя людини він створює можливості повторення відповідних дій, пере – осмислення досвіду, утворює контекст психічних схильностей та є породжуючим принципом нових практик та уявлень. Основу дорефлексивної світоглядної системи складають натуралізовані форми знання, єдиною формою існування яких в суб'єкті є компетенції, що його й формують.

Очевидність, природність та неминучість цього типу досвіду, котрий існує як «інтегровані гештальти», виражається у мовленнєвих практиках у вигляді прислів'їв, приказок, загадок, пісень, віршів, дискурсивних звичок, наприклад таких, як здатність людини домислювати ситуацію. Поява габітусу загалом знаменує завершення індивідуального цивілізаційного процесу».

Анонімність габітусу, його «сліпа» формуюча сила руйнується методом дистанціювання, тобто рефлексією. Внутрішній світ самодистанціювання людина створює завдяки здатності до внутрішнього діалогу, яка у свою чергу як одна з екзистенційних характеристик особистісного буття є необхідною умовою становлення рефлексивної свідомості, а отже і створення особистісного проекту, якщо його розуміти як «відрефлексоване інтенціональне утворення».

Феноменологічна традиція, і зокрема Е. Гусерль, інтерпретує габітус як ментальний рух між минулим досвідом і майбутніми подіями. Ця ідея лише підтверджує нашу тезу про те, що конституювальну роль у становленні особистісного самопроектування як типу культурної практики відіграє досвід темпоральності, якщо його розуміти як «перетворений варіант інтеріоризованого зусилля».

Аналізуючи феномен часу, дослідники говорять, час глибокий і довгий, передній і задній, час повільних ритмів і великих подій, тотальний час, час екзогенний (літургічний), час очікуваних подій і майбутніх рішень, святковий час, час втоми і меланхолії, час «перевернутої поведінки», час монахів, кліриків, школярів, метрів, домогосподарок, бізнесменів. Часова поліфонія створюється з десятків форм темпоральності, кожна з яких

передбачає власну історію. Така багатобарвність визначень свідчить, з одного боку, про множинні форми темпоральності, про здатність людини конструювати час власного існування та втілювати його у символічних формах особистого життєвого проекту, а з іншого – про структурованість особистісного самопроектування суспільно – значущим часом. Вміння адаптувати суспільно-значущий час до обставин власного життя свідчить про технічність ставлення людини до себе.

«Семантичною матрицею» особистісного самопроектування як типу культурної практики ми пропонуємо вважати досвід раціонального ставлення людини до самої себе, основою якого, за версією М.Фуко, є античний принцип «турботи про себе». Одним із головних сценаріїв та доміантним смислом особистісного розвитку, на якому базується принцип «турботи про себе» в європейській культурній практиці, є проектування себе як іншого по відношенню до себе.

1.4. Метафора автор як дискурсивна практика досвіду самопроектування

Необхідною умовою становлення здатності людини до самопроектування є її включення в дискурсивну мережу відповідної практики, яка створюється низкою натуралізованих конструктів. Одним із таких натуралізованих конструктів є метафора автор, яку ми визначаємо як інтерпретативну стратегію дискурсу самопроектування.

Наявність префіксу само в терміні самопроектування вказує на атрибуцію результату тієї чи іншої діяльності суб'єкту цієї діяльності. В європейській культурній практиці феномен приписування, віднесення результату тієї чи іншої діяльності суб'єкту цієї діяльності отримав назву авторства (у перекладі з грецької autos – сам) та оформився у фігуру автора, яка сторіччями виконувала конституюючу роль не тільки у літературному процесі, але й в герменевтиці, психологічному та філософському дискурсах, де вона, трансформувалася в ідею людини суб'єкта, а фактично автора власного життя.

Роль автора як основного інвестора значень, як «принцип поєднання, як єдність і джерело смислів, ядро їх зв'язку» в європейській культурній практиці пов'язують з появою ідеї бога, творця як онтологічного наратора. Прихильники суб'єктного підходу людину як автора власного життєвого сценарію наділяють здатністю організовувати своє життя, структурувати життєві події, будувати майбутнє, розпочинати з себе подієвий ряд, приводити у максимальну відповідність власну індивідуальність, свій психологічний тип з життєвими умовами і вибудовувати власні перспективи вирішення життєвих проблем, які постають перед людиною у вигляді життєвих завдань, запитів, викликів, можливостей, вільно обираючи те, що Ж.П. Сартр називав забарвленням (coloration) власного екзистенційного проекту, його стилем.

Постмодерністські методологи ідею автора розглядають як дискурсивний результат Проекту Просвітництва, яким передбачалося, що якість суб'єкта набувається людиною в процесі її розвитку приблизно так як

освіченість, інтелігентність або вихованість. В основі теорії суб'єкта, як відомо, лежить ренесансна ідея перспективізму, тобто особливим чином структурованого (на активність, цілеспрямованість, майбутнє) психологічного простору людини кимось і/ або чимось, що знаходиться за його межами і отримав назву «фігури універсального спостерігача». Не випадково у французькій мові поняття суб'єкт це ще й підданий, підпорядкований, підлеглий.

Інститут авторства та ідея автора взагалі, яка припускає існування індивідуальної тілесності поза текстом і право людини на духовну власність поряд з правом на фізичну, утвердилася в Західній Європі протягом ХУШ сторіччя, тобто у Новий час, час складання класичного типу раціональності.

Саме в цей час в європейській культурній практиці остаточно складається соціальний інститут особистості як система норм, правил і кодексів, які закріплюють соціальну поведінку людини. На психологічному рівні соціальна регуляція поведінки обернулася відповідним структуруванням психічної реальності людини. Відбулася модалізація психічних процесів, яка передбачає конституювання свідомо встановленої, стабілізованої відмінності кількох рівнів переживання – минулого, майбутнього, сучасного, Я – можливого і Я – реального, Я тотожного собі та Я – іншого у свідомості однієї людини.

У контекст методологічного повороту постнекласичної раціональності потрапляє і проблема автора: відбувається «вибух лінеарності». Практики ідентифікації авторства, якими є ім'я, особистий підпис, фотографії, творчий доробок, у новій парадигмі стикаються з неможливістю відшукати онтологічні засади обґрунтування авторства. З'ясовується, що авторський результат є дискурсивною єдністю та результатом вибору серед рівнозначних можливостей. Інтерпретація текстуальної реальності починає втрачати свою міметичну референціальність. Виявляється, що в ній можуть співіснувати рівноправні смислові інстанції, паралельні перспективи, а сама природа її метафорична за своєю суттю.

В історичній перспективі ідея автора повернулася з історією та культурою, які пізніше трансформувалися в ідею дискурсу. Віднині людина як автор самої себе починає розглядатися як дискурсивне надбання. Її моральна секуляризація, соціальна та світоглядна зрілість стають соціокультурними характеристиками. А культура розглядається як дискурсивна практика, оснащена історично зумовленим психологічним інструментарієм та дискурсивними засобами, спрямованими на конструювання здатності людини до самопроектування.

1.5. Проблематизація міфу як чинника самопроектування особистості

Міфологічний механізм є одним із провідних механізмів самопроектування особистості. У цьому контексті міф розглядається як найбільш прадавня і стійка форма відтворення соціокультурного досвіду, механізм регуляції людської поведінки, що є актуальними для будь-якого типу культури. В основі міфологічної форми організації індивідуального і

групового досвіду лежить безпосередній, «чуттєво-рефлексивний» (В.В. Балановський), споглядальний продуктивний (Ю.М. Швалб) спосіб світоосягнення.

У процесі самопроектування людина виступає суб'єктом свого життєвого шляху, і міф, значною мірою, втрачає свою могутню владу «припису», «приречення», «призначення» (належне, певною мірою, поступається можливому), проблема пошуку, відкриття, привласнення смислів набуває особливої актуальності. У процесі «руйнування» застарілих, обтяжуючих, непродуктивних міфів людина неминуче потрапляє під владу нових міфологічних конструктів (причому, більшість з них є нескінченними варіаціями старих): людина скоріше здатна «перечакловувати» світ, а не «розчакловувати» його (М. Вебер), пробиваючи дах одного міфу, вона потрапляє до підвалин іншого (О.М. Пятигорський). Новий міф стає основою створення нового смислового універсуму людини та світу культурних феноменів.

Місце міфу в процесі самопроектування визначається його основними психологічними функціями, що дозволяють у суб'єктивному просторі життя особистості створювати й утримувати цілісність картини світу, задавати ідеали і зразки поведінки, «переривати» причинно-наслідкову зумовленість життєвих подій, «знімати» проблему мотивації й пошуку смислу. Самоцінність міфу виступає важливим чинником проектування, у свою чергу, забезпечуючи самоцінність самого проекту. У процесі самопроектування міф завдяки первинній символізації життєвого простору, що розширюється, стає основою створення нового смислового універсуму особистості. Міфологічні ресурси самопроектування базуються на здатності людини пізнавати світ за допомогою символічних форм.

У процесі самопроектування умовою генерації нових смислів виступають як узагальнення емпіричного індивідуального досвіду особистості, так і засвоєні ззовні «готові» соціокультурні концепти, що мають міфологічну природу. Формування особистісного проекту частково базується на переробленому власному досвіді, а частково – на міфології. Форми і способи реконструювання власного досвіду перебувають у континуумі, що задається двома опозиційними полюсами. До першого з них можна віднести дедуктивне виведення планів на майбутнє із знання про влаштування світу і про те, як потрібно поводитись у цьому світі, що надає людині «впевненості у завтрашньому дні». Другий становить описану в екзистенціальній філософії «межову ситуацію», в якій «досвід не допомагає», орієнтири відсутні, і можливим є тільки експериментування, «чисте безпередпосилкове буття-в-світі» (Д.О. Леонтьєв).

При цьому «актуальне буття-в-світі» не становить протилежності міфу, а співвідноситься з його конкретними «неминучостями», які необхідно усвідомлено й «смирено» прийняти, тому що тільки стосовно них «актуальне буття-в-світі» і визначається. Ці даності, «неминучості» й обмеження утворюють простір детермінізму людського життя. Парадокс «актуального буття-в-світі» полягає в тому, що своєю значущістю воно

зобов'язане міфу й навпаки.

Імовірнісним конструктом персонального міфу, механізмом сполучення зовнішнього й внутрішнього світів виступає смисл (А.С. Шаров). Смисл існує і функціонує одночасно з двох боків своєї форми або межі: на одному з них він задається актуально значущим, на іншому – можливістю своєї реалізації (Н. Луман). Сполучення цих світів носить ціннісно-смысловий характер і виражається в персональному міфі

У процесі «обживання» персонального міфу людина проектує себе, реалізуючи найважливіше і значуще в своєму житті. Міф як смислоносна реальність одночасно представляє особистість людини в її ціннісно-смыслових зв'язках зі світом, у процесі саморегуляції, самореалізації, самопроекування.

Отже, можна зробити висновок про те, що єдність осмислення простору можливого й усвідомлення актуальної життєвої ситуації особистістю є необхідною передумовою її самодетермінованої та саморегулюючої життєдіяльності. Роль практик міфотворення в напруженому процесі «обживання» власного «можливого» полягає, насамперед, у встановленні ціннісно-смыслових відносин між Людиною і Світом, у розширенні контексту цих відносин, що, у свою чергу, дозволяє розглядати міфотворення як смислотворчий ресурс («смыслоносну реальність») вибудовування власної ідентичності в процесі саморозвитку та самопроекування особистості.

Умовою і простором самопроекування виступають дискурси. Дискурсивні способи проектування можуть втілюватись як у тезаурусній, так і в наративній формах (В.В. Знаков), а їхні закарбування, відповідно, можуть здобувати різні конфігурації: від концептів, планів, стислих схем (при тезаурусному самопроекуванні) до розгорнутих сюжетів (при наративному).

Наративні практики самопроекування, що ставлять завдання перетворення концептів у технології конструювання соціальності, осмислюються як процеси вибудовування ідеальних планів діяльності й комунікації, конструювання знаково-символічних, зокрема міфологічних систем, що опосередковують взаємодію людини з соціальною реальністю в ході інтеграції різних контекстів особистісного і соціокультурного досвіду.

У межах наративних практик самопроекування особистості проект розглядається як сюжет можливої історії, у побудові якого важливу роль відіграють базові сюжети («мандрівні сюжети», «вічні типи», лейтмотиви, «вічні образи» та ін.) світової літератури, що мають міфологічне коріння.

У процесі самопроекування сюжет суб'єктивної автобіографії визначається прагненням досягнення цілісності не тільки в рамках психологічної, але і міфопоетичної типології. І, незважаючи на майже очевидну перемогу принципу історико-побутової (лінійної) наративності в сучасному суспільстві, саме в галузі літератури і мистецтва відбувається актуалізація міфопоетичної свідомості; відтворення міфологічних структур продовжує зберігати надзвичайно важливе значення, забезпечує «живий»

діалог людської свідомості зі світом реальності і може розглядатись як основа дискурсивного знання як такого.

2. САМОПРОЕКТУВАННЯ І РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ.

2.1. *Спрямованість особистості на власний розвиток як підґрунтя самопроектування*

Поняття особистісного самопроектування тісно пов'язане з розвитком особистості, оскільки є необхідною умовою даного процесу.

Самопроектування з'являється на вищому, особистісному рівні розвитку (за Д.О. Леонт'євим) як здатність ставити й розв'язувати завдання на смисл, вибудовувати власний смисловий простір, що втілюється в авторський задум, сюжет, текст. У процесі розв'язання таких завдань людина створює власну ментальну модель світу і самої себе, вибудовує власні життєві стратегії. Інакше кажучи, самопроектування – це завдання для самої особистості (насамперед, завдання на смисл), у процесі розв'язання якого людині слід осмислити себе, власну життєву ситуацію та перспективу, переглянути свою позицію у ціннісно-смислових координатах, не лише інтерпретуючи та реінтерпретуючи свій життєвий досвід, а й саму себе.

Нами було виділено три види особистих проектів, базуючись на рівнях розвитку особистості, запропонованих Д.О. Леонт'євим, – біологічному, соціальному та особистісному:

Соціально-орієнтований проект, що виникає на другому рівні особистісного розвитку (рівні соціалізації). Такі проекти засвоюються у процесі первинної соціалізації, задаючи суб'єкту деяку спільну, прийнятну в даній культурі систему категорій, за допомогою яких він має структурувати та вимірювати подієвий плин власного життя.

Особистісно-орієнтований проект є унікальним для кожної людини, що досягла особистісного рівня розвитку. Такі проекти пов'язані з активізацією процесів самоінтерпретації та саморозуміння та задають свій, неповторний для кожної людини вектор розвитку і лінію особистісних трансформацій.

Альтернативний проект. Це коло імовірно-значимого, що складає найбільш творчу частину життя, в якому задумуються ідеальні шляхи саморозвитку, обираються бажані стратегії самореалізації. Такі задуми (можливо, їх можна визначити як мрії) зазвичай не проговорюються вголос, а формуються у внутрішньому смисловому просторі особистості.

Нами було виділено особливості самопроектування особистості на різних етапах розвитку, базуючись на основних характеристиках прийняття та розв'язання життєвих та смислових завдань, що постають перед людиною на різних етапах розвитку. У випадку смислового перетворення культурних сенсів, а також перевизначенні та довизначенні зразків розв'язання життєвих завдань, що пропонуються культурою, виникають особистісні

новоутворення, які свідчать про формування у людини того чи іншого життєвого та особистісного проєктів.

Характерним для молодшого шкільного віку є опора не на смислові, а саме на життєві завдання, що постають перед дитиною у процесі соціалізації. На цьому етапі розвитку дитина в основному занурена у соціокультурні дискурси, які надаються дорослими. Здатність до створення складних дискурсів тільки починає зароджуватися. Можна припустити, що у цьому віці виникає насамперед здатність до приймання та породження наративів, у змісті яких можуть відображатися результати перевизначення тих чи інших життєвих завдань. Смыслових трансформацій досвіду ще немає, є лише певне переструктурування культурних зразків, які надаються соціумом. Основне новоутворення у цьому віці – розвиток наративної компетентності як здатності сприймати наративи та породжувати власні, що базуються на особистому досвіді дитини.

У підлітковому віці відбувається розвиток здатності до довізначення основних життєвих завдань та поява на цій основі власне смислових завдань. Відбувається цей процес великою мірою у результаті внутрішнього смислового конфлікту, пов'язаного з характерним для цього віку розвитком самосвідомості. З'являється потреба у саморозумінні, котра й стимулює формування особистісних сенсів та створення на цій основі власних життєвих та особистісних проєктів. Суттєво розширюється репертуар дискурсивних практик підлітка, що також веде до розвитку здатності до самопроєктування. Основним новоутворенням цього віку є розвиток дискурсивної компетентності як здатності особистості засвоювати зовнішні дискурси, досить успішно здійснювати власні дискурсивні практики, а також вести внутрішній діалог як важливий засіб саморозуміння.

В юнацькому віці як і у дорослому, багато що залежить від того, на якому рівні за Д.О. Леонтьєвим, знаходиться людина – соціальному або ж особистісному. Інакше кажучи, якщо перед юнаком постає запитання «Ким бути?», але не з'являється запитання «Яким бути?», то він у своєму розвитку зупинився на соціальному рівні. У цьому випадку юнак орієнтується на зовнішні зразки, відображені у соціокультурних дискурсах, і на життєві (кар'єра, гроші, оточення, сім'я тощо), а не на смислові завдання. Причому у процесі розв'язання цих завдань в основному відбувається їх перевизначення, смислова сфера майже на задіяна. Основний проєкт у цьому випадку – життєвий, який може трансформуватися лише у зовнішній, а не у внутрішній (смысловій) структурі. Якщо ж для юнака основним завданням стає саморозвиток як умова успішного розв'язання життєвих завдань, то він починає створювати смислові особистісні проєкти, активно задіюючи довізначення таких завдань, ставлячи перед собою, у першу чергу, завдання на смисл та орієнтуючись на власний внутрішній діалог (особистісний дискурс) і на діалог із значимими дорослими. Основним новоутворенням у першому випадку (соціальний рівень розвитку) стає професійне самовизначення, у другому – особистісне, на базі якого формується й професійне.

Для дорослого віку характерним є втілення життєвих та особистісних проєктів, а також їхня трансформація, коригування та смислова перебудова. Це стає можливим за умови переходу дорослого на особистісний рівень розвитку (що не є обов'язковим) та за наявності сформованих дискурсивних практик (інтерпретації, розуміння, діалогу тощо) і розвиненої на попередніх етапах розвитку дискурсивної компетентності. Якщо ж дорослий не переходить на особистісний рівень розвитку, то результатом цього є особистісна стагнація та незадоволеність життям, яка у похилому віці сприяє ще й розвитку гострого страху смерті.

2.2. Дискурсивні практики самопроєктування особистості

Осмислення соціокультурного та індивідуального досвіду і втілення його у дискурсивній формі є основою для вибудовування власного особистісного проєкту, що у свою чергу, є базою для формування життєвої стратегії, життєвого проєкту особистості та його втілення у різних формах життєвих практик.

Самопроєктування здійснюється у процесі різного роду дискурсивних практик. При цьому, як зазначає В.М. Розін, формування особистості передбачає не лише соціальні практики, спрямовані на людину, а й практику самостійної поведінки, тобто практики (управління, осмислення та інші), де людина включає себе у власну діяльність, спрямовує її на себе. При цьому, здійснюючи більшість практик самостійної поведінки, суб'єкт орієнтується на практики осмислення, інтерпретації та розуміння, які, як правило, є дискурсивними.

Дискурсивну практику можна розглядати як сталу традицію способів оперування мовою для зміни психічної реальності, що дозволяє тлумачити її як один із провідних процесів саморозвитку особистості, допомагаючи їй, крім усього іншого, у розв'язанні психологічних проблем та актуалізації резервів особистісного зростання.

Дискурсивні практики можна розглядати як один із видів особистісно орієнтованих практик, тобто практик, які актуалізують процеси особистісного зростання. До них, насамперед, належать практики самопроєктування, які є переважно дискурсивними. На наш погляд, можна виділити такі види дискурсивних практик самопроєктування особистості: практики інтерпретації, розуміння та трансформації Я-тексту особистості. Розглянемо їх докладніше.

Інтерпретацію ми розглядаємо як осмислення тексту, «накидання смислу на текст» (Х.-Г. Гадамер), яке призводить до вбачання у повідомленні деякого смислу, відсутнього у самому тексті. Реципієнт в процесі інтерпретації будує власний «зустрічний текст», який базується на смисловій основі вихідного повідомлення, але доповнює її власним осмисленням проблем, що викладаються. Інтерпретація є механізмом смислового збагачення тексту, що здійснюється завдяки зануренню у контекст – особистісний, діяльнісний, культурний. Саме він і задає ті чи інші інтерпретаційні рамки (або схеми), котрі, з одного боку, обмежують

смиловий простір тексту, дозволяючи відкинути несуттєві смисли, з іншого – розширюють його, збагачуючи новим розумінням змісту повідомлення, сприяючи тим самим породженню, синтезу нових смислів. Інтерпретаційні схеми допомагають формувати інтенції та думки, спрямовувати дії людей. Дозволяючи осмислювати ситуацію, вони сприяють виробленню альтернативних способів здійснення цих дій та реалізації інтенцій. Такими інтерпретаційними схемами можуть бути наявні у культурі зразки, що були присвоєні особистістю, увійшли у його смислову сферу, знання, досвід взаємодії з іншими текстами тощо.

Практики інтерпретації можна також визначити як неявні правила або колективні норми, за якими те чи інше «інтерпретативне» співтовариство встановлює значимі факти, прийнятні пояснення, смисли текстів. Тут підкреслюється, що практики інтерпретації мають не лише індивідуальний, а й колективний характер, що визначає соціальні норми та обмеження індивідуального досвіду.

Розуміння, як друга практика дискурсивного самопроекування, – це процес засвоєння та породження смислів, основними характеристиками якого є відтворення смислу (концепту) вихідного повідомлення та синтез нового смислу, що здійснюється в результаті взаємодії, зіткнення смислу, який був закладений в текст його автором, і смислового поля суб'єкта, що сприймає дане повідомлення.

Розуміння може відбуватися на двох рівнях: значеннєвому, основною характеристикою якого є відтворення смислу, закладеного у текст його автором, та смисловому, який в свою чергу може здійснюватися на двох підрівнях – осмисленні, або інтерпретації, котру можна розглядати як «накидання смислу на текст», тобто привнесення реципієнтом власного смислу у текст та переосмисленні, тобто трансформації змісту вихідного тексту в іншу знаково-смилову систему. Розуміння тексту на смисловому рівні веде до синтезу, породження нових смислів, яке відбувається завдяки діалогічній взаємодії людини з будь-яким текстом, чи то літературним твором, текстом між особою комунікації, повідомлення, що створюється у процесі аутокомунікації тощо.

Третій вид дискурсивних практик – трансформація Я-тексту особистості. Як вже зазначалося, Я-текст – це семіотичне утворення, в якому відображено загальні уявлення людини про себе, відбита її особиста історія та загальна концепція як себе самої, так й власного життя. На основі такого тексту будується бажаний текст-проект себе майбутнього, в якому відображаються наміри, сподівання, цілі людини відносно власного життя та уявлення про свою особистість, яка б дозволила втілити їх у життєвому проекті. Трансформація такого тексту відбувається на основі процесів розуміння та інтерпретації особистого і соціального досвіду та є основою для вибудовування власного життєвого й особистісного проектів.

Таким чином, одне з найважливіших завдань сучасної культури – вибудовувати такий дискурсивний простір, який сприяв би включенню

людини у різні види дискурсивних практик, що є необхідною умовою розвитку її як автора власної особистості, свого життя, а значить і долі.

2.3. Розвиток здатності до самопроектування у дітей молодшого шкільного віку

Здатність дитини молодшого шкільного віку до самопроектування залежить від соціального та культурного оточення, в якому вона перебуває. Ставлення дитини до власного досвіду та інтерпретація життєвих подій зумовлені, насамперед, впливом зовнішніх соціальних факторів.

Крім того, розвиток здатності до самопроектування у молодших школярів залежить від розвитку трьох компонентів: емоційно-оціночного, поведінково-мотиваційного та когнітивного.

У результаті дослідження впливу емоційного стану дитини, вміння керувати ним та переборювати стресові ситуації на розвиток здатності до самопроектування, ми дійшли наступних висновків:

- високий рівень тривожності повністю закриває простір для розвитку здатності дитини молодшого шкільного віку брати на себе відповідальність за прийняття будь-яких, навіть незначних, рішень. Ситуація ускладнюється, якщо батьки невпевнені у своїй дитині і прагнуть вирішувати за неї всі проблеми;
- підвищений рівень тривожності, переживання дитиною стану тривоги з приводу будь-якої ситуації призводить до орієнтації на думку дорослих і неможливості дитини приймати рішення без сторонньої допомоги.
- в процесі дослідження було виокремлено стилі реагування дітей на стресові або кризові ситуації. Звернемо увагу на те, що сприйняття таких ситуацій як «фатальних», «покарання за провину», таких «що вирішуються за допомогою фінансів чи чиеїсь допомоги» закриває простір для розвитку самопроектування особистості.

Крім емоційного стану дитини, розвиток здатності до самопроектування великою мірою залежить від рівня розвитку інтелектуальних здібностей, які забезпечують спрямованість на пізнання оточуючого світу та власного «Я», формування ієрархії життєвих цінностей та відношення до них.

Високий рівень розвитку вербального інтелекту забезпечує здатність дитини описувати події власного життя, розкриваючи при цьому власні проблеми та спроби самостійно знайти шляхи їх вирішення. Крім того, описуючи життєві події, діти з високим рівнем інтелектуального розвитку відображають власну мотивацію, зокрема мотивацію досягнення. Вони схильні до розкриття своїх проблем та якостей, які вважають за негативні і такі, що перешкоджають досягненню цілей. Саме такий опис життєвих подій забезпечує самопізнання дитини, що є однією з умов розвитку здатності до самопроектування.

Однією з важливих умов розвитку здатності дитини молодшого шкільного віку до самопроектування є розвиток її вміння діяти в складних життєвих ситуаціях.

Результати, отримані в процесі дослідження свідчать про те, що дитина молодшого шкільного віку при вирішенні життєвих завдань часто наслідує значимого дорослого, багато в чому керуючись його сприйманням ситуації. Були виокремлені стратегії вирішення складних життєвих ситуацій, які у 55% дітей збігалися із стратегіями значимого дорослого.

Схильність молодшого школяра наслідувати дорослого перешкоджає розвитку у дитини даного віку здатності до самостійного прийняття рішень. Лише 15% дітей, за результатами даного дослідження, схильні до самостійного прийняття рішень. Саме ця категорія дітей є найбільш чутливою для розвитку здатності до самопроєктування.

Не менш важливим є розвиток у дитини здатності брати на себе відповідальність за прийняття рішень. Зауважимо, що лише 14% батьків стверджують, що дитина намагається самостійно приймати рішення, в той час як 78% вважають, що дитина ще не готова або не в змозі самостійно приймати рішення, а 8% стверджують, що вона орієнтується на думку друзів.

В процесі дослідження ми виокремили кілька рівнів готовності дитини до прийняття рішень: неготовність молодшого школяра до самостійного прийняття рішень; прийняття рішення виключно за допомогою дорослих; прийняття будь-якого рішення пов'язано з уявними труднощами, які дитина малює в своїй уяві; прийняття рішення можливе при підтримці друзів; прагнення дитини самостійно приймати рішення.

Таким чином, не більше 15 % дітей молодшого шкільного віку потенційно готові до розвитку здатності до самопроєктування. В той же час у більшості молодших школярів цей процес гальмується за рахунок недостатнього рівня інтелектуального та емоційного розвитку, а також суттєво обмежується впливом соціального оточення.

2.4. Сензитивність підліткового віку до самопроєктування

Найбільш чутливим для перших спроб самопроєктування є старший підлітковий вік. Однак початок процесу самопроєктування залежить від рівня розвитку особистості та її успішності у соціумі. Зокрема, найбільш схильною до самопроєктування є категорія підлітків, що мають адекватну самооцінку, в образі «Я» яких узгоджуються як соціальні, так й особистісні складові. Крім того, підлітки прагнуть до змін і сприймають динаміку свого життя як позитивну. Вони здатні самостійно розробляти плани і програму дій, проявляють незалежність від думок та оцінок оточуючих, здатність виділяти значущі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому, схильні приписувати відповідальність за події, що відбуваються в їхньому житті, собі, власній поведінці, здібностями. Ця категорія дітей може спрямувати свої зусилля на досягнення поставленої мети, усвідомлено планувати власну діяльність, ставити перед собою реалістичні, деталізовані, ієрархічні та стійкі цілі. Крім того, вони проявляють критичність до власних дій, здатність адекватно оцінити власні досягнення, виявити допущені помилки і покращити результат діяльності.

Для підлітків, що схильні до самопроектування, важливими є як соціальні, так й особистісні цінності.

Батьки таких підлітків, як правило, підтримують їх, ставляться до них з повагою і любов'ю, проявляють зацікавленість у справах і планах дитини. Не менш важливим є те, що в складних життєвих ситуаціях вони готові допомогти, не нав'язуючи власне бачення вирішення ситуації.

Для підлітків, що схильні до самопроектування важливими є як соціальні, так і особистісні цінності. Однак, за результатами нашого дослідження, такому образу підлітка відповідає не більше 7% досліджуваних.

Цей факт зумовлює необхідність розроблення психологічно обґрунтованих технологій, спрямованих на розвиток у дітей підліткового віку здатності до проектування власного життя та власної особистості.

2.5. Самопроектування особистості в юнацькому віці

Провідними чинниками формування здатності до самопроектування в юнацькому віці є: розширення контекстуальності проекту особистості, осягнення смислів самовизначення та етики відповідальності, перспективної орієнтованості індивідуального досвіду та особливості збагачення його просторово-часової розмірності. У сукупності та взаємодії ці чинники впливають на формування життєвого досвіду людини, включаючись та розгортаючись на всіх етапах особистісного розвитку. Одночасно з цим, вони мають і певну послідовність у своєму завершеному формуванні: формування наступного чинника забезпечує сформованість попереднього. Визначені п'ять чинників мають різний психологічний зміст залежно від виду особистого проекту.

За допомогою теоретико-емпіричного дослідження розкрито психологічні особливості різних видів проектів особистості юнаків та дівчат. В опитуванні взяло участь біля 200 студентів віком від 17 до 21 року.

Соціально орієнтований особистий проект характерний для третини досліджуваних (34 %). Дійсний на даний час образ власного «Я» за таким видом проекту переважно влаштовує опитаних. Відчуваючи унікальність власної особистості, студенти передбачають зміни особистості у структурі її рис, вміннях, навичках, які б сприяли поліпшенню взаємостосунків з іншими та є тісно пов'язаними з реалізацією тих чи інших життєвих завдань. Саморозвиток особистості забезпечується позитивним супроводом з боку середовища її оточення, результатами усвідомлення особливостей та закономірностей різних взаємовідносин у соціумі та особистими здатностями до адаптивних змін. Особи, які будують соціально орієнтований проект, здійснюють як соціальне, при якому засвоєні соціокультурні смисли стають чинниками регуляції діяльності, а життєвий план розглядається як система певних цілей, так і особистісне ціннісно-сміслове самовизначення. Основними завданнями на шляху оволодіння самопроективною діяльністю є: оволодіння певними соціокультурними дискурсами, які зустрічаються у

межах оточення досліджуваних; формування соціально орієнтованої відповідальності; досягнення вікових завдань з можливим подальшим періодичним їх відновленням протягом життя. Проектуючи себе, особистість прагне до таких якостей, які суспільною мораллю визначаються як позитивні: пунктуальність, чесність, справедливість, принциповість тощо. Соціально орієнтований проект особистості студентів є досить чутливим до соціокультурних впливів і спрямований на реалізацію та подальше вдосконалення набутих особистісних рис у реальних умовах життєдіяльності.

Соціально-особистісний проект, який буде майже четверта частина вибірки студентів (23 %), містить передбачувані історії з вирішенням завдань соціалізації і адаптації до очікуваних життєвих умов. Основна відмінність цього виду проекту від попереднього у тому, що його автори надають перевагу особистісному самовизначенню, яке базується на майже на строгих дихотомічних моральних оцінках, що, інколи на фоні невдалої адаптації, зумовлює неприйняття норм суспільства та протиставлення їм у власній поведінці. Саморозвиток відбувається як наближення індивідуальних можливостей особистості до реальних умов життєдіяльності.

У сюжеті *проекту особистісно-соціальної спрямованості*, який зобразила майже четверта частина вибірки (24 %), домінують історії розвитку особистості у межах засвоєних юнаками і дівчатами культурних норм і зразків поведінки. Проектуючи себе, особистість співвідносить можливості власної самореалізації із суспільними цінностями. Сприймання культурних цінностей не обмежується дихотомічністю, тому, самовизначення та виділення і обґрунтування для себе ціннісно-сміслових підстав власної життєвої концепції є тим самим і визначення унікального сенсу свого життя.

Особистісна орієнтованість самопроектів, яка відстежується у дещо менше десятої частини вибірки (8 %) є відбитком смислової адаптивної емансипації, як і у виділених вище видах проектів, але у більш широкому контексті життя людини та з акцентом на унікальні особистісні трансформації. У таких проектах автори бажають розкрити свої можливості, здатності та бажання, вирішити внутрішні протиріччя шляхом актуалізації особистих потенцій. Розвиток особистості передбачається за принципом «від реального до можливого» та базується на тих змінах, які відбулися за останні кілька років. Більш давні особистісні зміни піддаються реінтерпретуванню, рефлексуванню; нерідко констатуються негативні особистісні зміни, яких автори проекту намагаються усунути. В осіб з особистісно орієтованим проектом значно переважає особистісне самовизначення, майже повністю затьмарюючи соціальне, яке притаманне цьому віковому періоду. Вироблені особистістю смисли утворюють і виходять із власної життєвої концепції, стають складовою структури особистості та зумовлюють наявність особистісно орієтованої відповідальності за власний розвиток, яка у текстах проектів передається через відчуття здатності до самостійних дій і саморегуляції та часті занурення в екзистенційні роздуми. Значна кількість

особистісно орієнтованих проектів представлена у вигляді плану з послідовними чи одночасними завданнями.

Особистісно-альтернативний проект констатується у двадцятій частині (5 %) досліджуваних. Зображення особистості у такому виді проекту вирізняється більш високою її лабільністю при виборі бажаних стратегій розвитку. Такий вид проекту вирішується при прийнятті норм передбачуваного світу майбутнього, який здатний до змін, спонукаючи особистість до самоздійснення, яке стає для неї екзистенційною необхідністю. Відмінною рисою таких проектів є передбачення перспектив саморозвитку за наявних особистісних якостей, більшість з яких складно однозначно проінтерпретувати як позитивні у контексті соціальних стандартів: егоїстичність, лінь, амбіційність, гордість, впертість тощо. Таким проектам не притаманне висвітлення конкретного плану чи схеми розвитку особистості, але в них окреслюються певні шляхи подальшої роботи із самовдосконалення. Описи проектів себе містять розвиток бажаних скомпільованих особистісних рис та прагнення до ідеалу, якого, як зазначають автори, не існує. Особистісно-альтернативний проект, здебільшого у порівнянні з попередніми, передбачає самодетермінацію особистості. Проектуючи себе як альтернативу існуючим зразкам соціокультурних дискурсів, студенти намагаються зрозуміти і прийняти життєві цінності й смисли як незбагненні й неунормовані категорії буття.

Таким чином, рівень унікальності проекту особистості в юнацькому віці пов'язаний із збільшенням кількості усвідомлених «переломних життєвих подій» минулого, серед яких переважають ті, що спрямовані на вирішення завдань особистісного розвитку, та кількості поставлених завдань розвитку особистості на даний час та майбутнє, а також із рівнем усвідомлення процесів мінливості особистості як у минулому, так і у передбачуваному майбутньому.

2.6. Дискурсивні практики самопроекування дорослих

Психологічні особливості дискурсивних практик самопроекування дорослих (всі працюючі незалежно від віку і непрацюючі люди від 20 до 75 років) досліджувались через глибинне інтерв'ювання за допомогою технології «розірваного наративу», для проведення якого було здійснено подальшу розробку раніше створеної нами методики on-line опитування («Методика розірваного наративу» [Зарецька, 2009]), що дозволило отримати наративи особливого типу («керований діалогічний пролонгований розірваний наратив»), які і стали об'єктом подальшого аналізу. Під час опитування учасникам була запропонована певна кількість питань стосовно різних аспектів самопроекування у людини, відповідаючи на які вони фактично реалізували наративну практику певного спрямування, яке цікавило дослідника. Цими питаннями ми намагалися спонукати опитуваного за рахунок активізації досвіду актуалізувати і відтворити свій індивідуальний семіотичний ресурс самопроекування. Тим самим ми перевіряли гіпотезу, чи усвідомлює людина можливі джерела свого індивідуального дискурсу

самопроектування. Опитуваними стали більше 100 киян – представників переважно інтелігентних професій.

Особливості досліджуваного об'єкту дають підставу схарактеризувати індивідуальний дискурс самопроектування у дорослих як переважно неусвідомлений, нерефлексований і не артикульований. Виникає гіпотеза, що і самопроекти, причому як розповсюджені життєві, так і рідкісні суб'єктивно-особистісні, навіть екзистенційної спрямованості, можуть і реалізуватися, і відобразитися в людині не усвідомлено і не артикульовано і відчуються автором на рівні хіба що довготривалих настановлень певного типу. Під час опитування ми спостерігали феномени формування і поглиблення рефлексії власного самопроектування учасниками опитування як реакції на спеціально спланований пролонгований опитувальний діалог. Під час участі в експерименті у досліджуваних розвинулись: (1) здатність рефлексувати як свою особистість, так і свою діяльність та її наслідки для власної особистості; (2) здатність порівнювати себе з собою в минулому; (3) здатність аналізувати свої враження від прочитаного і побаченого, зіставляючи їх із впливом на власну особистість; (4) здатність аналізувати поведінку і спілкування з оточуючими з позицій впливу на власну особистість; (5) увага до власної особистості. Дослідження такого типу допомагає особі актуалізувати для себе свій смисловий простір і екзистенціальний досвід - і тим самим опанувати його. Осмислення цього феномену дозволило зробити висновок про позитивний вплив дослідницької дискурсивної практики, в якій опинився опитуваний, на його здатність до самопроектування і, відповідно, про можливість використання принципів опитувального діалогу у якості тренінгу з самопроектування.

Успіх реактивної рефлексії при використанні запропонованої методики допоміг визначити складові індивідуальних дискурсів самопроектування у дорослих: (1) концептуальна складова - наявність у смисловому багажу особи проектної парадигми в принципі; (2) соціо-культурна складова, що формується переосмисленням враженням від художніх творів, ЗМІ, спілкування, і т.п., у чому опитуваний вбачає ознаки, прояв або наявність самопроекту чи самопроектування – тобто відповідним соціо-культурним дискурсом; (3) досвід спостереження самопроектування у інших осіб, (4) досвід участі у певних навчально-виховних практиках (професійне навчання, спорт, тренінги духовного розвитку, особистісного зростання і т.п.) або просто знайомство з відповідним дискурсом; (5) власний досвід здійснення певних життєвих проектів; (6) знайомство з науковим дискурсом щодо проблем розвитку особистості.

Досліджувалось питання про зовнішні ознаки і зовнішні прояви самопроектування у людини. Було виявлено феномен неузгодженості уявлення людини про відсутність у неї самопроекту (негативний результат саморефлексії у цьому напрямку) з очевидними для сторонніх ознаками наявності проекту, який оточуючі діагностують як «очевидний». Було констатовано відсутність мовленнєвої складової у індивідуальних дискурсах самопроектування і часто відсутність зовнішніх проявів чи ознак наявності

самопроектів, причину чого ми вбачаємо у вже згадуваних несформованості, нерефлексованості і нетекстуалізованості цього поняття у суб'єктів опитування.

Психологічний аналіз типів самопроектування у різних групах опитуваних свідчить про переважну значимість чинників, обумовлених особистісними рисами суб'єктів, порівняно з віковими, професійними і навіть гендерними. Виявлено певний тип особистості – «проектна особистість», для якої існування неможливе у формах, що не передбачають проектної діяльності. В той же час протилежний тип за наявності і вираженістю цієї ознаки (схильності до самопроектування) представлений індивідами, яким це поняття настільки чуже, що вони його просто не сприймають і вважають надуманим. Аналіз дозволив скласти психологічні портрети кожного з цих протилежних типів, а також побудувати схему типової і навіть очікуваної проектної поведінки людини. Проаналізовано емоційний стан самопроектуючої особистості, виявлено його кореляції з певними особистісними рисами.

Аналіз матеріалів дослідження - сукупності отриманих при опитуванні наративів - дозволив висунути гіпотезу, згідно з якою самопроектування можна розглядати як одну з провідних стратегій дорослої зрілої особистості, що веде до її розвитку і зростання. Життєві самопроекти розглядаються як діяльнісний контекст особистісного розвитку і свого роду тренінг особистості. Детально проаналізовано співвідношення життєвих проектів і особистісного самопроектування. Складено перелік життєвих проектів, що сприяють особистісному самопроектуванню, проаналізовано психологічні складові цього явища, сформовано перелік найбільш популярних самопроектів із згаданих опитуваними. Проаналізовано психологічні механізми дії окремих самопроектів. Серед життєвих контекстів процесів самопроектування домінують: (1) потреба у зміні життєвої ситуації або свого статусу у існуючій, соціалізація, пошук своєї «ніші», місця в суспільстві, житті, кар'єрне зростання; закоханість; пошук роботи; потреба змінити коло інтересів, спілкування; (2) група кризових ситуацій з акцентом не на зовнішній, а на внутрішній кризі.

2.7. Самопроектування особистості людей похилого віку

Сучасна людина мусить думати про старість і, відповідно, проектувати її задовго до того, як вона наступає, не має значення - формально чи неформально, дійсно або в уяві. Проектувати себе в старості і проектувати себе протягом старості – обидва варіанти самопроектування і саморозвитку є нагальними і такими, що потребують психологічного аналізу і психологічної підтримки. При цьому проблема самопроектування особистості в сучасній психології є частиною більш широкої проблематики саморозвитку як самостійної галузі наукового пошуку. Без елементів самопроектування розгляд процесів саморозвитку є неможливим, оскільки необхідними є зміст і певна форма, в якій знаходить свій вираз відповідна

інтенція. Якщо її невідрефлексована або маловідрефлексована форма може бути визначена як *задум*, то відрефлексоване інтенціональне утворення, за сучасною психологічною традицією, одержало назву *особистісного проекту* (self-design).

Роль самопроектування у похилому віці є значно важливішою, ніж у більш ранні вікові періоди. У людей похилого віку самопроектування є інтенціональним підґрунтям саморозвитку, а також засобом його ампліфікації. Самопроектування відіграє також суттєву роль у боротьбі з танатофобією, адже переборення танатофобії виступає як одне з провідних завдань саморозвитку в старості.

У той же час специфіка самопроектування у старості проявляється на всіх його етапах, а саме етапі рефлексії завдань саморозвитку, етапі визначення як проекту результату, так і проекту процесу і відповідних технологій саморозвитку, а також критеріїв події саморозвитку, зокрема, у формі реінтерпретованої ментальної моделі світу. Ця специфіка полягає, по-перше, в очевидній обмеженості періоду втілення проекту (життєвого ресурсу), у специфічному ставленні старої людини до майбутнього та відповідному визначенні задач розвитку, що є психологічним підґрунтям самопроектувальної діяльності. Крім того, специфікою самопроектування у цьому віці є практична відсутність стереотипізованих прототипів, орієнтації на соціокультурні зразки, адже діяльність старої людини по саморозвитку, яка передбачає самопроектування, відбувається поза соціальними інституціями на кшталт школи, вишу, професійної організації, а інколи навіть спільноти.

Специфічною є також і ампліфікація психічного розвитку в цьому віці. Суть ампліфікації – у всебічному використанні потенціалу розвитку психіки на кожній віковій стадії за рахунок створення психологічних умов для саморозвитку особистості. Поняття ампліфікації є сьогодні найбільш розробленим для дошкільного дитинства, однак воно може бути застосовано для всіх вікових періодів, зокрема, для похилого віку. Більше того, якщо для інших вікових періодів можна припустити певну «співпрацю» процесів акселерації та ампліфікації, то для похилого віку є очевидним неприйнятність прискорення психічного розвитку, його неможливість в умовах обмеженого життєвого ресурсу. Тому можна говорити тільки про певну ампліфікацію, збагачення психічного розвитку в старості, наприклад, тренування і заміну послаблених психічних функцій (наприклад, пам'яті), компенсацію і «перекриття» їх іншими функціями загального інтелекту. Усвідомлене самопроектування особистості в старості передбачає самостійне прийняття рішення про напрямки такої ампліфікації на ґрунті розуміння власних інволюційних дефіцитів.

Тому саморозвиток і самопроектування в старості не виключають розуміння наявності вікової дефіцитарності, а, навпаки, передбачають це розуміння. Вона, як відомо, супроводжує нормальне старіння, а її урахування й усвідомлення багато в чому визначають специфіку інтелектуальних проблем в старості. Основним в індивідуалізації старіння є не стільки

нарощування обмежень, скільки актуалізація компенсаторних стратегій – стратегій переборення обмежень, які виникли, як усвідомлених, так і неусвідомлених. Тут принциповими є не кількісні, а якісні зміни психіки. Так, наприклад, в нормі при старінні відбуваються якісні зміни пам'яті, орієнтація не на запам'ятовування, а звертання до глибоких пластів досвіду для передавання смислів. Це має значення при трьох нейрокогнітивних стилях нормального старіння: енергетичному, просторовому та регуляторному.

Всі етапи самопроекткування потребують відповідного інтелектуального забезпечення на рівні поняттєвого мислення, тобто відрефлексованих інтелектуальних дій. Тому взаємну ампліфікацію самопроекткування та інтелекту старої людини можна вважати чинником-протектором деменції при нормальному старінні.

При основних напрямках нормального старіння психологічна підтримка пов'язана з ампліфікованим розвитком певних конкретних інтелектуальних і діяльнісних складових у старості. Рефлексія завдань саморозвитку та проект його результату є початковими етапами самопроекткування. У той же час бажано, щоб самопроекткування було спрямоване також і на загальну реінтерпретацію ментальної моделі в старості, необхідну для досягнення психічного благополуччя в цьому віці. Відомими є особливості ментальної моделі суб'єкта, які призводять до принципового погіршення психічного здоров'я в старості. З'ясувалося, що всі такі досліджувані дуже боялися старості і смерті, мали розвинене почуття обов'язку і сприймали життя як сувору повинність, були фіксовані на професійних досягненнях і/або сімейному благополуччі і в той же час малоініціативними. Крім того, їх емоційні, близькі стосунки обмежувались тільки сім'єю, а будь-які невдачі вони сприймали як катастрофи і потребували підтримки. Для таких особистостей слабким місцем був конфлікт у сфері свободи/залежності і автономії/підлеглості. Очевидно, що така ментальна модель потребує серйозної реінтерпретації в контексті самопроекткування та саморозвитку.

3. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Кризові обставини, пов'язані із складними соматичними хворобами

Досвід складної соматичної хвороби є відчутним життєвим випробуванням. Вона, як правило, ставить під питання не тільки життєздатність певної системи організму, а й часовий проміжок, у якому ця система ймовірно буде функціонувати задовільним чином (навіть у своєму щойно здобутому нестійкому стані) – він стає (як правило) невизначеним, тобто існує можливість того, що дана система буде виходити з ладу ще і ще раз. Це впливає не лише на зміну способу життя, а й викликає своєрідний «підвішений» стан у психологічному сенсі, бо обмежує часову перспективу,

і, відповідним чином, життєві плани особистості. Питома вага психологічних змін, які є наслідком складної хвороби, є інколи навіть відчутнішою, ніж фізіологічних. Особистість може зазнати різних трансформацій: регресувати, деградувати, перегрупувати свої елементи, або ж піднятися на рівень більш високої нестійкості з середовищем, та отримати можливість стати системою більшої внутрішньої складності. Надзвичайно важливу роль має те, як саме особистість рефлексує перебіг подій під час захворювання, яку стратегію обирає, які ресурси мобілізує, інше.

Особливості процесів особистісного самоідентифікування та самопроекування за умови складної соматичної хвороби можна узагальнити наступним чином. По-перше, важливе значення мають психологічні передумови виникнення хвороби, і те, чи вважає особистість її причини об'єктивними чи суб'єктивними, а також як саме розподіляється питома вага щодо причин виникнення хвороби між двома цими групами. По друге, як правило, під час складної соматичної хвороби змінюються ціннісні пріоритети особистості, що відображається на динаміці її ідентичностей. Можуть мати місце тенденції знецінювання певних етапів попереднього досвіду, розотожнення з окремими ідентичностями, але головним чином активізується пошук смислових ресурсів. Активізується усвідомлення та інтерпретування хронології життєвих подій, що можна схарактеризувати як наративну активність, а також ціннісно-смислова діяльність, яка більш тяжіє до так званих ментативів. Ці форми у процесі осмислення та інтеграції життєвої історії у будь-якому випадку, не лише під час складної хвороби, не є відокремленими та автономними, вони органічно «перетікають» одна в одну.

Щодо власне самопроекування особистості під час складної соматичної хвороби, то тут варто виокремити декілька когнітивних стратегій. Зауважимо лише, що власне проєкування вимагає все ж хоча б відносно задовільного фізичного стану, тому що у термінальних хворих, наприклад, власне планування, як таке, обмежується вже згаданою вище стратегією «триматися на плаву». Щодо хворих, які мають певний термін ремісії, можна вирізнити такі стратегії:

- Не зважаючи на те, що життєвий сценарій змінився, особистість робить спробу жити за інерцією «апробованих» Я, тобто намагається не змінювати нічого у власному ціннісному просторі та «Я»-спектрі, робить акцент на тому, що ті якості, які в її арсеналі зараз, є цілком придатними для функціонування за умов хвороби. Така, умовно кажучи, стратегія «залишити все, як є» дуже швидко виявляється малоприсадною під час важкої соматичної хвороби, тому що, як ми зазначали вище, ситуація поліфуркації змінює систему у будь-якому випадку.

- Без попередньої систематизації життєвого досвіду особистість інтуїтивно реалізує певні інтенції, відштовхуючись від внутрішнього супроводу у вигляді емоційних відгуків. Самопроекування відбувається стихійним чином, особистість не має певного уявлення про те, куди саме вона рухається, чого саме прагне досягти, як саме хоче змінитися. Але

применшувати значення даної форми самопроекування ми не можемо, бо зрозуміло, що недостатній рівень рефлексії власних мотиваційних чинників хоч і ускладнює роботу виокремлення механізму самопроекування, але процес має місце без сумніву.

- Особистість сприймає власний досвід, що передує хворобі, як незадовільний (загалом або у окремих сферах), та робить спроби реалізуватися «від супротивного». Тут з'ясовується, що певні «Я», ідентичності не хочуть втрачати власні позиції, діють за інерцією, і виникає конфлікт між тими якостями, яких особистість прагне «позбутися», та тими, які вона культивує у собі. Тут наявний конфлікт через спробу розотожнення з «Я-до хвороби» ціною великої емоційної напруги.

- Особистість аналізує життєвий досвід, що передує хворобі, а також особливості власних потреб у поточному часі, з'ясовуючи, як саме, яким чином змінилися життєві «декорації» та що саме може бути здійсненим з урахуванням обмежень хвороби, які виникають. З'являється розуміння, що серед власних ідентичностей є такі, які вже не є витребуваними у теперішньому часі, є й такі, які шкодять певним чином, а є ті, що є ресурсними і дають можливість краще пристосовуватися до реалій. Особистість робить свідоме «прибирання» у внутрішньому ціннісному просторі, докладає зусиль, що реалізувати певні плани, активуючи при цьому певні Я свідомим чином.

Зазначені стратегії самопроекування є найпоширенішими у вибірці досліджуваних нами людей з досвідом онкологічного захворювання. Опанування різноманітних дискурсивних практик самопроекування у процесі лікування та одужання від складної соматичної хвороби є впливовим фактором, що допомагає переструктурувати власний досвід, шукати нові можливості самореалізації та нові ідентичності особистості. Саме кризові життєві ситуації (до яких також відносимо досвід важкого захворювання) часто дають поштовх для зміни ідентичностей особистості, які втрачають свою актуальність, потребують модифікацій та змін, а використання дискурсивних практик сприяє усвідомленню життєвого досвіду та можливості його змістовного та структурного перегляду.

3.2. Самопроекування у лімінальні періоди життя студентської молоді

У процесі реалізації екзистенційної потреби людини в осмисленні світу, створенні образу реальності, підтримці константності символічних культурних конструктів значну роль відіграє міфологічний дискурс. Саме в результаті міфологічного «освоєння» внутрішнього світу та навколишньої реальності і відбувається створення особистісного проекту – твору, що «пишеться» в повсякденності вчинками, які мають символічний підтекст та міфологізують (у культурологічному відношенні) певні поведінкові моделі, характерні, насамперед, для граничних, поворотних, лімінальних, перехідних періодів життя людини. У ці періоди під впливом певних умов суб'єкт, трансформуючись, робить перехід від одного, умовно цілісного,

«завершеного» фрагменту життєвого шляху, до іншого – якісно нового (або, принаймні, такого, що суб'єктивно так переживається), що неминуче потребує докладання відчутних внутрішніх зусиль і особистісних подолань.

Лімінальний дискурс є одним із засобів, який і забезпечує саме реалізацію процесу переходу (Г.Л. Тульчинський). Наратив, що укорінений у певній дискурсивній ситуації, становить не тільки результат, але, що дуже важливо, і саму модель для наступних відтворень, наративні межі яких визначаються комунікативними стратегіями суб'єктів, що беруть участь у цій ситуації. Отже, актуальною проблемою, яка вимагає розв'язання, виступає проблема взаємодії між оповіданням і соціокультурним контекстом, «входження» наративу в життєву практику.

Сутність, структуру й функції лімінальних періодів, наративізацію «досвіду переходу» перспективно тлумачити в термінах ритуалів переходу, які вказують на радикальну зміну екзистенційних ситуацій: перетинання межі між життям і смертю, старим і новим, відомим і невідомим, звичайним і надзвичайним та ін. Як результат проходження таких ритуалів можна розглядати особистісну трансформацію суб'єкта, зміни в його самоідентифікації, інтеграцію оновленої ідентичності, а умовою продуктивності такого проходження – обов'язковість «освоєння», лімінальної (безстатусної) зони. Так, за допомогою ритуалу, відбувається перехід від одного набору поведінкових сценаріїв до іншого, більш адекватного, бажаного, затребуваного. І коли «ритуальні дії» спрямовуються на адресант, текст вибудовується, структурується як наратив переживаного досвіду. Таким чином, наративні тексти тут можуть виступати і як оповідання про перехід, і як наративи «досвіду переходу», і як його безпосередня практика.

У процесі породження «сюжету переходу» актуалізуються творчі ресурси особистості, що відкривають можливості подолання лімінальності: розширення обрію «бачення», присвоєння нових смислів, конструювання моделей трансформації життєвого шляху, вибудовування оновленої ідентичності, «Себе іншого». Міфологічний дискурс є специфічним пізнавально-творчим феноменом, який відкриває широкі перспективи для самопроектування особистості в сучасній культурі: формування життєвих стратегій та їхнього втілення в різних формах життєвих практик. До основних засобів створення людиною особистісного проекту відносяться наративи, міфи й тезауруси (Н.В. Чепелева). Оволодіння наративними практиками самопроектування у міфологічних формах може мати велике значення у процесі становлення дорослої зрілої особистості.

Розглядаючи структуру і зміст життєвого проекту, доцільно виокремити три його форми: подієвий проект, проект зміни особистісних характеристик і екзистенційний проект (Н.О. Чуєва). В юнацькому віці життєвий проект уже може містити в собі елементи всіх трьох зазначених типів. Саме в цьому віці створюється певний каркас цілісного життєвого проекту, який надалі буде доповнюватись «необхідними елементами» з урахуванням особливостей життєвого досвіду. Отже, навчання наративним

практикам самопроектування саме в юнацькому віці може слугувати потужним життєтворчим ресурсом на етапі дорослості.

У процесі розв'язання цього завдання було розроблено методичку, спрямовану на допомогу студентам старших курсів у подоланні лімінальності, що пов'язано із закінченням магістратури і зміною соціального статусу (від «студента» – до «молодого фахівця»): пошуком роботи, початком професійної діяльності, початком дорослого, більш самостійного життя.

Змістовно запропонована методика становить «побудову» особистісного проекту як сюжету можливої історії, породження корпусу наративів, що розгортаються навколо певних міфологічних тем, «міфосюжетів», що моделюють досвід подолання лімінальності різних «періодів переходу» в житті людини і фіксують його в текстовій формі – в художньому «квазібіографічному» наративі. Дана методика спрямована на навчання навичкам наративного самопроектування, зокрема на створення проекту проходження лімінальних фаз розвитку особистості.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ»). Пілотажну групу кількістю 75 осіб склали магістранти факультету соціології і права. Дослідження проводилось упродовж 2014–2015 років.

Аналіз результатів дослідження, отриманих у ході застосування методу контент-аналізу до корпусу художніх «квазібіографічних» текстів, а також семантична інтерпретація наративного матеріалу й авторських есе-рефлексій дали можливість дійти таких висновків.

1. Встановлено зв'язок «сюжетів переходу» із магістральними культурними сюжетами про «залишення батьківського дому», «випробування героя», «пошук (quest)», «зустріч», що мають міфологічне коріння.

2. Як нетиповий серед «квазібіографічних» студентських наративів (зустрічається в 4% текстів) виокремлено «сюжет оновлення», який містить усвідомлене завдання побудувати оновлений варіант буття «Себе», відтворити «Себе цілісного», і свідчить про готовність до конструктивної рефлексії та самопроектування.

3. Визначено як внутрішні (відкритість світу, прагнення щось довести самому собі, відповідальність, терпіння, професійні якості, любов), так і зовнішні (гроші та інші матеріальні цінності, зовнішні дані, друзі, діти, значимі люди, різні зовнішні зразки й приклади) ресурси подолання лімінальності студентською молоддю.

4. Встановлено, що в проаналізованих наративах ритуал переходу виступає і як, свого роду, інтерпретаційний фрейм, що задає самі принципи розуміння тексту, і як спосіб концептуалізації особистісного досвіду (при чому, з одного боку, їм же зумовлений, а, з іншого, – його моделюючий).

3.3. Блогосфера як засіб актуалізації ресурсів самопроектування

Часопростір Інтернету за умови великого масиву інформації і мінімуму часу на її сприйняття, примушує користувача рухатись від

сприйняття коротких чужих соціокультурних смислів (протонаративів чи інтернет-мотиваторів) як текстових ущільнених ціннісно-смилових основ, до власних розгорнутих смислів (нарративів та ментативів) в заданій смисловій площині, спираючись на власні соціокультурні знання. Проектнобрендова ідентичність у масовому суспільстві реалізується переважно у сфері вживання уже готових культурних форм, міфів, іміджу, тим самим відповідальність за себе, за проектування себе як бренду/нового смислу, розгортається переважно у сфері використання маскультур.

І такі люди, які відштовхуються від чужих життєвих смислів для створення своїх життєвих смислів та проектів в Інтернет мережі, створили досить потужну мультикультурну спільноту. Тяжіння до максимального скорочення текстового масиву та більшої смислової насиченості завдяки лаконічності вислову та за допомогою додавання або сполучення з картинкою стає для багатьох життєвою/смиловою домінантою. Завдання на нові смисли запозичуються із соціуму, вони вже самі по собі є мотиваторами за функціоналом.

Протонаративи чи мотиватори є одиницею мовної культури, яка оснований на охопленні свідомістю максимуму життєвих смислів, відображених в естетичній та ергономічній текстовій оболонці. Насамперед можна припустити, що Блогосфера є одним із чинників залучення людини до самопроектування, оскільки перебування в Інтернеті є по суті нашим дозвіллям і нашим вільним часом.

Отже, протонаративи як «смилові капсули» в Інтернеті мають бути відображені у вигляді мотиваторів (мемів), демотиваторів (демів), висловів та думок видатних людей, афоризмів, народної мудрості які вважаються «інформаційним благом», новим рівнем постановки мети, енергозбереженням при новому смислоутворенні і при конструюванні нового смислообразу. Такі зненацька віднайдені тексти, чи чужі життєві смисли стають для віртуальної особистості близькими «естетичне чуже як забуте своє», і такими що здатні переструктурувати та естетизувати попередні переконання і соціокультурні цінності. Використання протонаративів приводить до кількісних змін, а саме: конкретизації переосмисленої ситуації; підвищення емоційного рівня і самоповаги; текстова лаконічність призводить до відчуття завершеності і отримання життєвої мудрості.

Маючи такий потужний арсенал нових/віднайдених/переозначених життєвих смислів (протонаративів, мемів) виникає потреба у проектуванні чи перепроjektуванні. Завжди в житті є події, до яких повертаються для гармонічної їх переадаптації в соціокультурному просторі і виправлення докорінно життєвих ситуацій, які вже сталися (конфлікт соціокультурних цілей, особистих цілей).

Для досягнення таких цілей потрібно проектно-конструктивні дії: вибір цілей, перегляд цінностей внутрішнього світу, визначення свобод/меж свобод, перегляд духовних поглядів, визначення цілісності власної особистості. Це відбувається з урахуванням можливостей, перспектив, настрою на незчисленні самопроекти. Бажання конструювати нові зв'язки,

самодостатнього образу. «Сходження до себе» самовдосконалення, пошук особистісного смислу життя шляхом самореалізації в діяльності. Вимір само проекту – час!

Підсумовуючи сказане вище, можна констатувати наступне:

- особистісні проекти не можуть бути в чистому вигляді «корисні» чи «некорисні», вони не мають чітких підсумкових меж досягнення мети тому, що не мають показника «усталений» чи «мінливий»;
- використання «протонаративних істин» сприяє духовному зростанню, зануренню і залученню до соціокультурної спадщини;
- саме головне, що ЕГОцентричність майже втрачає свою силу та вплив на особистість, яка використовує протонаративи як сторонню ущільнену ціннісно-смыслову перспективу для особистого зростання.
- рушіями особистісних проектів стають бажання, потреби, інтерес, намір. В процесі роботи над новими смислами зникає страх перед невдачами і «падіння духом». Старт до змін дає розуміння «хтось зміг і я зможу» Шлях до змін долається в прискореному темпі;
- Протонаратив найчастіше розгортається у ментатив.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретико-емпіричний аналіз психологічних особливостей та механізмів самопроектування особистості у дискурсивному просторі, що є необхідною передумовою особистісного розвитку та становлення людини як автора власного життя, власної долі дозволив дійти таки висновків.

Самопроектування у межах постнекласичного методологічного підходу можна тлумачити як процес збагачення й трансформації смислового простору особистості, що відбувається у результаті розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду, який узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів та намірів людини, а також спирається на соціокультурні концепти, що організують особистісний досвід. Воно здійснюється у процесі дискурсивних практик, які передбачають створення власних дискурсивних проектів, котрі виступають як вагомий чинник особистісного зростання.

Самопроектування спрямовано на створення особистістю ідеальних моделей себе, причому зміст цих моделей може багаторазово трансформуватися залежно від завдань, які ставить перед людиною соціум, та які вона приймає шляхом процесів їх перевизначення та довизначення. Це, у свою чергу, призводить до реконструкції особистістю як власних уявлень про зовнішню та внутрішню реальність, так й результатів інтерпретації та реінтерпретації особистого досвіду. Основними дискурсивними моделями особистих проектів є наратив як створення власної ідеальної історії та тезаурус як створення ідеальної особистісно неповторної картини світу.

Культурні практики самопроектування особистості доцільно тлумачити як «системну історію», що еволюціонує, має свій часовий горизонт, свій

семіотичний шлях та відтворює історію досвіду самопроекування. При цьому дискурс «авторства», є критичним, щодо практик самопроекування.

Умовою генерації нових смислів у процесі самопроекування виступають як узагальнення емпіричного індивідуального досвіду особистості, так і засвоєні ззовні «готові» соціокультурні концепти, що мають міфологічну природу. У межах нарративного самопроекування проект трактується як сюжет можливої історії, у побудові якого важливу роль відіграють базові сюжети світової літератури, що мають міфологічне коріння. При цьому «сюжети переходу» як міфологічні форми втілення особистісного проекту, що актуалізуються у періоди «піків напруги» особистісної активності із присвоєння нових смислів, створення оновлених ідентичностей, відіграють важливу роль у процесі формування життєвих стратегій та їхнього втілення в різних формах соціально-психологічних практик.

Провідними психологічними чинниками розвитку здатності до самопроекування дітей молодшого шкільного віку є: здатність керувати своїм емоційним станом; рівень розвитку інтелектуальних здібностей, спрямованість на пізнання оточуючого світу та власного «Я», формування ієрархії життєвих цінностей та ставлення до них; підвищена чутливість до соціокультурних і ситуаційних впливів.

Основними критеріями оцінки різних видів особистісних проектів в юнацькому віці є: широта контекстуальності проекту, особливості осягнення смислів самовизначення та етики відповідальності, перспективна орієнтованість індивідуального досвіду, особливості збагачення просторово-часової розмірності досвіду. Унікальність особистого проекту юнаків зумовлена рівнем інтенційно-сислового емансипування особистості від соціокультурних норм та забезпечується постановкою більшої кількості особистісних завдань розвитку; усвідомленням процесів мінливості особистості; рефлексуванням більшої кількості «переломних» життєвих подій.

Для абсолютної більшості дорослих усіх вікових категорій характерною є слабка відрефлексованість власних самопроектів через несформованість самого поняття «самопроект» та неусвідомленість, і неартикульованість індивідуального дискурсу самопроекування. Тому спеціально організоване опитування з особистісного зростання і самопроекування, яке ініціює певний вид нарративної практики у дорослих особистостей різного віку, виступає дієвою технологією самоусвідомлення особистості, а також відіграє роль нарративного тренінгу з розвитку усвідомлення власних особистісних та життєвих проектів.

Самопроекування є інтенціональним підґрунтям саморозвитку у людей похилого віку, а також засобом ампліфікації саморозвитку. Специфіка самопроекування у старості проявляється на всіх його етапах, а саме етапі рефлексії завдань саморозвитку, етапі визначення проекту результату, проекту процесу і відповідних технологій саморозвитку, а також критеріїв події саморозвитку. Для похилого віку є очевидним неприйнятність прискорення (акселерації) психічного розвитку, його неможливість в умовах

обмеженого життєвого ресурсу. Тому можна говорити тільки про певну ампліфікацію, збагачення психічного розвитку в старості. Усвідомлене самопроекування особистості в старості передбачає самостійне прийняття рішення про напрямки такої ампліфікації на ґрунті розуміння власних інволюційних дефіцитів.

Опанування різноманітних дискурсивних практик самопроекування у процесі лікування та одужання від складної соматичної хвороби є впливовим фактором, що допомагає переструктурувати власний досвід, шукати нові можливості самореалізації та нові ідентичності особистості. Саме кризові життєві ситуації (до яких також відноситься досвід важкого захворювання) часто дають поштовх для зміни ідентичностей особистості, які втрачають свою актуальність, потребують модифікацій та змін, а використання дискурсивних практик сприяє усвідомленню життєвого досвіду та можливості його змістовного та структурного перегляду.

Блогосфера є одним із чинників залучення людини до самопроекування завдяки використанню в Інтернет щоденниках (блогах) протонаративів / мотиваторів як ціннісно-сміслових основ самопроекування, оскільки особистісні життєві проекти часто мають за першоджерело протонаративні Інтернет форми (меми), які породжують особисті наративи та ментативи.

У результаті теоретико-експериментального дослідження виявлено психологічні закономірності процесу самопроекування особистості у дискурсивному соціальному та індивідуальному просторах: взаємозв'язок самопроекування і саморозвитку особистості; смислова зумовленість процесу самопроекування; дискурсивна природа особистісних проектів; залежність процесу самопроекування від вікових та індивідуально-особистісних якостей людини; здатність особистісних проектів трансформуватися залежно від соціальних та індивідуальних обставин життя людини.

Як показали результати дослідження, здебільшого люди різного віку та різного соціального статусу недостатньо усвідомлюють власний досвід створення життєвих та особистісних проектів й здебільшого не володіють психологічними технологіями самопроекування. Саме розробці психологічно обґрунтованих технологій самопроекування особистості як активного суб'єкта розвитку будуть присвячені подальші дослідження.